

DARIUSZ KRASNODEBSKI, MAREK DULINICZ, TOMASZ SAMOJLIK,
HANNA OLCZAK, BOGUMIŁA JĘDRZEJEWSKA

CMENTARZYSKO CIAŁOPALNE KULTURY WIELBARKSIEJ W UROCZYSKU WIELKA KLETNA (BIAŁOWIESKI PARK NARODOWY, WOJ. PODLASKIE)

A CREMATION CEMETERY OF THE WIELBARK CULTURE IN KLETNA RANGE
(BIAŁOWIEŻA NATIONAL PARK, PODLASIE PROVINCE)

Wstęp

Cmentarzyska kultury wielbarskiej występują stosunkowo licznie na obszarze dorzecza górnej Narwi oraz środkowego Bugu. Pojawiają się one w 2. połowie II wieku n.e. (faza B₂/C₁-C_{1a}), największe nasilenie ich występowania przypada na III wiek n.e. (tzw. faza celska, C_{1b}-C₂), a kilka stanowisk trwa aż do początku V wieku (por. J. Andrzejowski 2001). Część z nich – Lady, Kutowa, Kotłówka, Pilipki i Kuraszewo – położona jest na zachodnich przedpolach Puszczy Białowieskiej (K. Jażdżewski 1939, s. 16–21; J. Okulicz 1970; J. Jaskanis 1963). Z obszaru samej Puszczy znane było dotychczas jedynie przypadkowe znalezisko grobu szkieletowego datowanego na III–IV wiek n.e. (T. Dzierżykraj-Rogalski, J. Jaskanis 1961).

Teren badań i metody analiz

Stanowisko znajduje się w Uroczysku Wielka Kletna (oddz. 345A) Białowieskiego Parku Narodowego, około 5–6 km na północny wschód od wsi Białowieża i 2 km od granicy państwowej z Białorusią (23°54' E, 52°44' N) (Ryc. 1). Obszar badań położony jest w centrum nieznacznego wyniesienia terenu, w odległości ok. 700 m od rzeczki Orłówki (obecnie na tym odcinku okresowo wysychającej), w naturalnym lesie grądowym (Ryc. 1), zdominowanym przez dęby (*Quercus robur*), graby (*Carpinus*

betulus), lipy (*Tilia cordata*) i świerki (*Picea abies*), z domieszką pojedynczych starych sosen (*Pinus silvestris*). Najstarsze dęby oszacowano na ok. 350–400 lat.

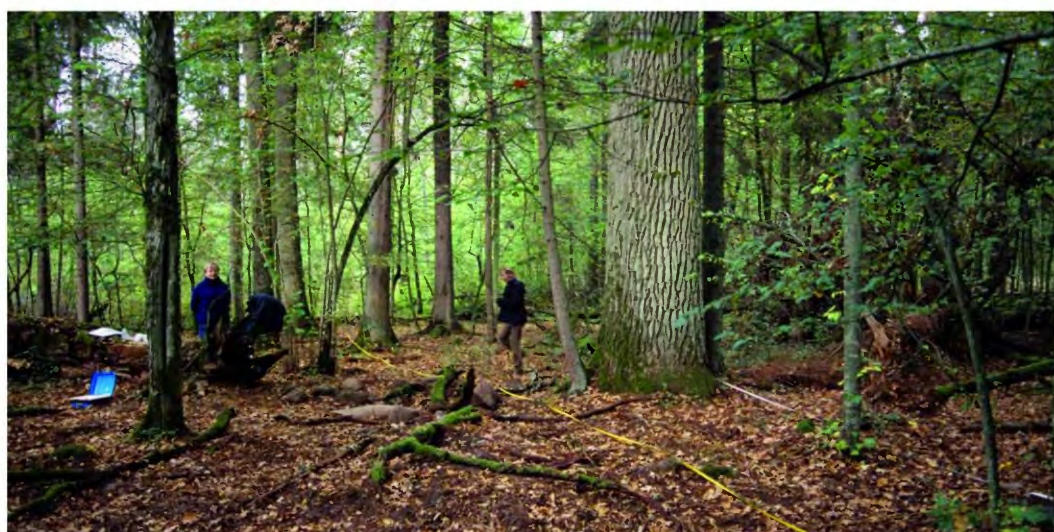
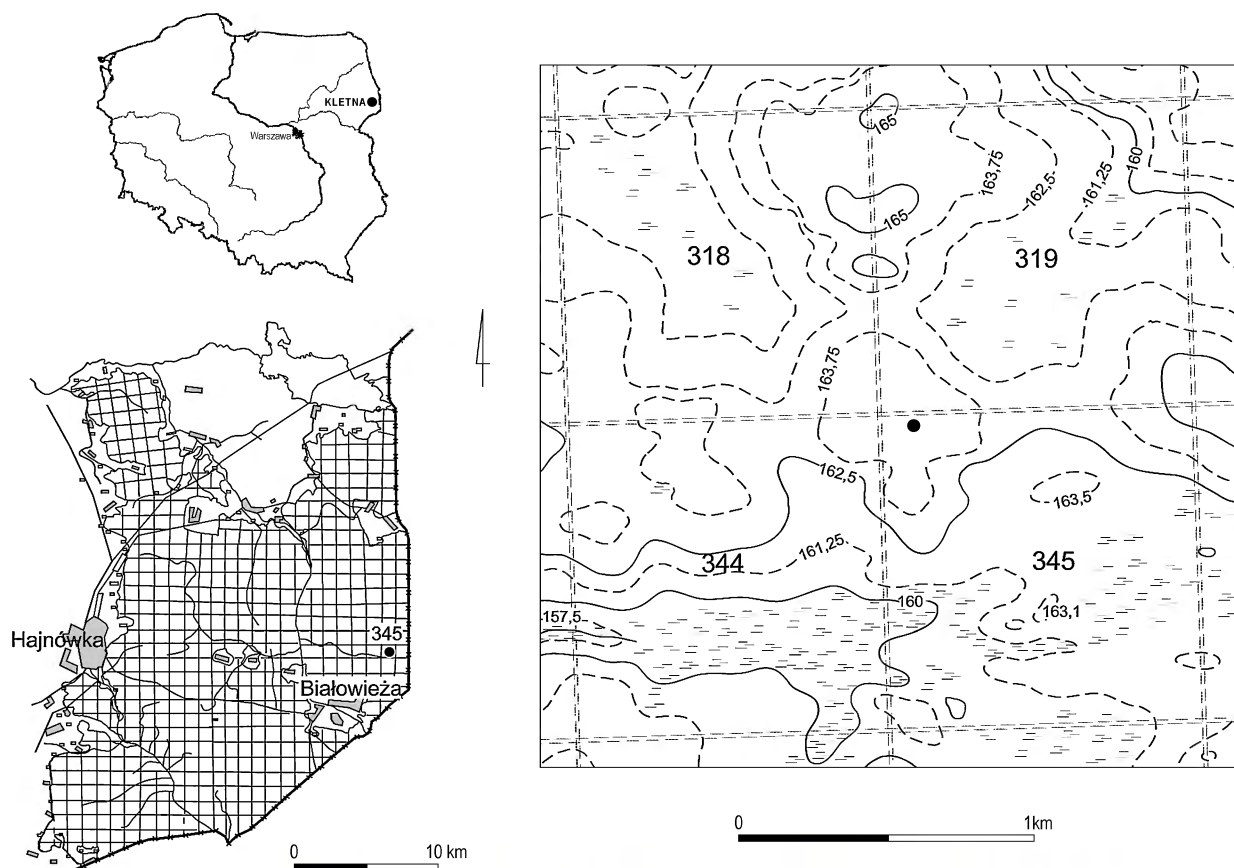
Stanowisko odkryte zostało wiosną 2003 r. podczas prac terenowych prowadzonych w ramach projektu badań nad historią przyrodniczą Puszczy Białowieskiej, realizowanego przez Zakład Badania Ssaków Polskiej Akademii Nauk w Białowieży. W trakcie rozpoznawania terenu jednego z królewskich ogrodów do polowań (kletny), istniejącego prawdopodobnie w XVI–XVIII wieku (por. T. Samojlik, B. Jędrzejewska 2002; T. Samojlik 2005; 2006), natrafiono na dość rozległe skupisko kamieni. Dokładne oględziny miejsca ujawniły duże fragmenty ceramiki i przepalone kości widoczne w wykrocie drzewa. W najbliższym sąsiedztwie znaleziono nożyk sierpikowaty. Odkrycie to stało się przyczyną nawiązania przez Zakład Badania Ssaków współpracy z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie oraz podjęcia badań o charakterze ratowniczym i weryfikacyjno-sondazowym. Prace terenowe pod kierownictwem Dariusza Krasnodebskiego przeprowadzono w dniach 29 sierpnia – 13 września 2003 r. Oprócz autorów niniejszej pracy, udział w nich brali także wolontariusze¹.

Badania wykopaliskowe na terenie Rezerwatu Ścisłego Białowieskiego Parku Narodowego², obiektu o najwyższym światowym statusie ochronnym (jest to Świątowy

¹ Byli to: Dawid Gutowski, Helena Jędrzejewska, Muriel Mesnier, Magdalena Niedziałkowska i Adam Wajrak. Wszystkim składamy

serdeczne podziękowania.

² Dziękujemy dyrekcji BPN za wyrażenie zgody na badania.

Ryc. 1. Lokalizacja i widok stanowiska – Uroczysko Wielka Kletna, Białowieżski Park Narodowy (gm. Białowieża, woj. podlaskie).

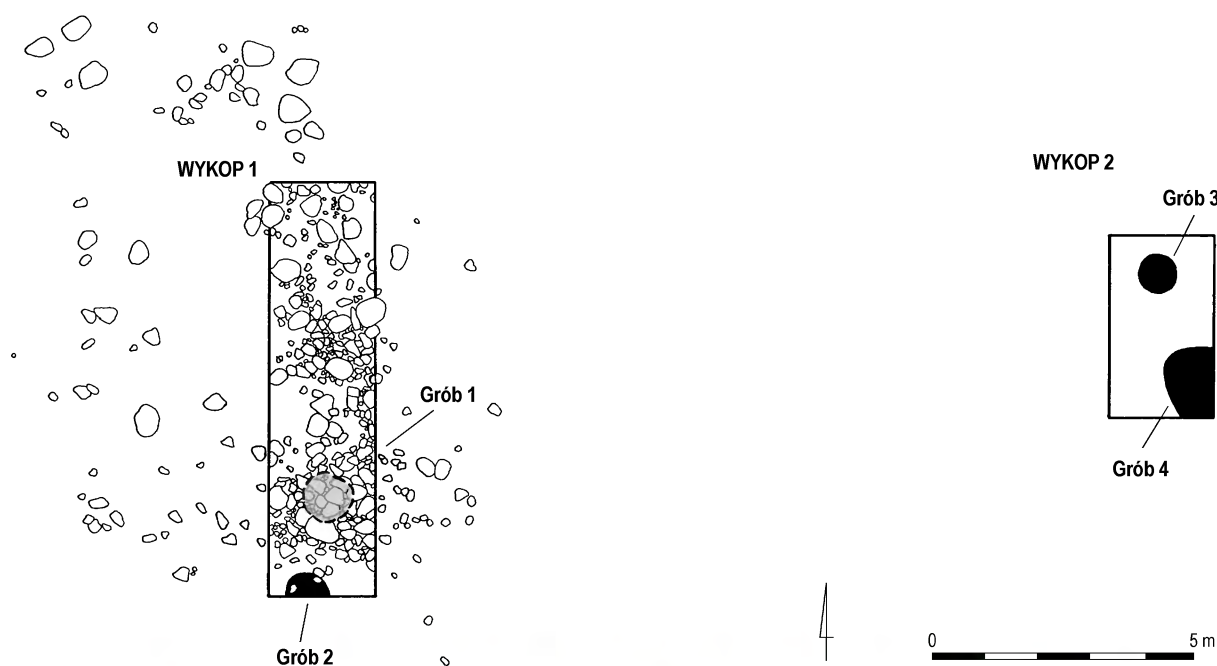
Rys. T. Samojlik, fot. D. Krasnodębski

Fig. 1. Location and a view of the site – Wielka Kletna Range, Białowieża National Park (comm. Białowieża, Podlasie province).

Drawn by T. Samojlik, photo D. Krasnodębski

Rezerwat Biosfery i obiekt Przyrodniczego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO), wymagały zastosowania wyjątkowych metod badawczych, aby ingerencją człowieka w środowisko naturalne ograniczyć do minimum. W porozumieniu z dyrekcją Parku Narodowego oraz Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Białymstoku na stanowisku założono dwa wykopu o łącznej

powierzchni 23 m² (Ryc. 2). Poszczególne warstwy, poczynając od ściółki, a kończąc na wypełniskach obiektów zbierano, składowano i zasypywano osobno. Poza wykopami skartowano widoczny na powierzchni kamienny bruk. W promieniu ok. 300 m wokół wykopów obejrzano wszelkie odsłonięte z roślinności miejsca: wykroty drzew, buchtowiska dzików oraz brzegi

Ryc. 2. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Plan przebadanego obszaru i bruk kamienny w wykopie 1.
Rys. H. Olczak, T. Samojlik, fot. D. Krasnodębski

Fig. 2. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Plan of the excavated site and the stone paving in trench 1.
Drawn by H. Olczak & T. Samojlik, photo D. Krasnodębski

dołów powstałych po wybieraniu przed laty piasku na utwardzenie drogi leśnej.

Analizy fizykochemiczne zabytków szklanych (T. Stawiarska 2004) i metalowych przeprowadzono w Centralnym Laboratorium Instytutu Archeologii i Etnologii

³ Zlecenie nr 819/04. Badania wykonali: E. Pawlicka, A. Mirecka i T. Jezierska (metale), E. Pawlicka (szkło) oraz dr inż. Z. Hensel (sprawdzenie wyników).

Polskiej Akademii Nauk w Warszawie³. Ekspertyza dotycząca zabytków krzemiennych wykonana została przez dr. W. Gumińskiego z IAE PAN, identyfikacji gatunków węgla drzewnego dokonała mgr M. Michniewicz z IAE PAN (M. Michniewicz 2003), a innych szczątków roślinnych dr M. Kupryjanowicz z Instytutu Botaniki Uniwersytetu w Białymstoku. Analizę antropologiczną kości przeprowadziła dr M. Pyżuk-Lenarczyk z IAE PAN (M. Pyżuk-Lenarczyk 2004). Datowanie czterech

prób węgla drzewnego metodą ^{14}C wykonano w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym pod kierunkiem dr. hab. T. Goslara (nr pracy 334/03). Autorzy składają wymienionym osobom serdeczne podziękowania.

Wyniki badań

Wykop 1

Wykop o wymiarach 2×8 m (Ryc. 2) założony został na obszarze, na którym widoczna była największa liczba kamieni. W jego sąsiedztwie znaleziono wspomniany nożyk sierpikowaty, a w wykrocie znajdującego się tuż obok przewróconego drzewa stwierdzono występowanie warstwy przeprażonej ziemi zmieszanej z miałem węgla drzewnego. W trakcie prac wykopaliskowych, tuż

pod powierzchnią ziemi odsłonięto ułożony nierównomiernie bruk kamienny (Ryc. 2). Niektóre kamienie wystawały ponad ściółkę, jednak większość z nich ukażała się po usunięciu warstwy o miąższości ok. 10 cm. Poniżej zalegała warstwa o barwie jasnobrązowej i miąższości dochodzącej do 30 cm, w którą zagłębiona była część kamieni, pozostałe zaś leżały w jej stropie; większe z nich były niekiedy ustabilizowane u podstawy drobnymi uławkami. W warstwie przykrywającej kamienie znaleziono blisko 200 fragmentów ceramiki, kilkadziesiąt drobnych przepalonych kości oraz kilkadziesiąt fragmentów stopionych przedmiotów ze szkła. Ceramika pojawiła się już na poziomie ściółki, ponad kamieniami, i występowała na całej powierzchni wykopu, jednak w największym zagęszczeniu w jego południowej części, w rejonie grobów 1 i 2. Spośród przepalonych kości jedynie cztery fragmenty znalezione zostały poza miejscem, w którym pod brukiem odsłonięto jamy grobowe. Rozproszone nad i pomiędzy kamieniami fragmenty szkła także grupowały się w miejscach, gdzie stwierdzono jamy grobowe. W warstwie tej występowały także – bez wyraźnych skupisk – drobne węgle drzewne. W warstwie humusu zarejestrowano także sześć zabytków krzemiennych. W wykopie 1 natrafiono na dwa groby ciałopalne bezpopielnicowe.

Ryc. 3. Wielka Kletna, Białowieżski Park Narodowy. A – kamienie przykrywające grób 1, B – profil grobu 1. Fot. D. Krasnodębski

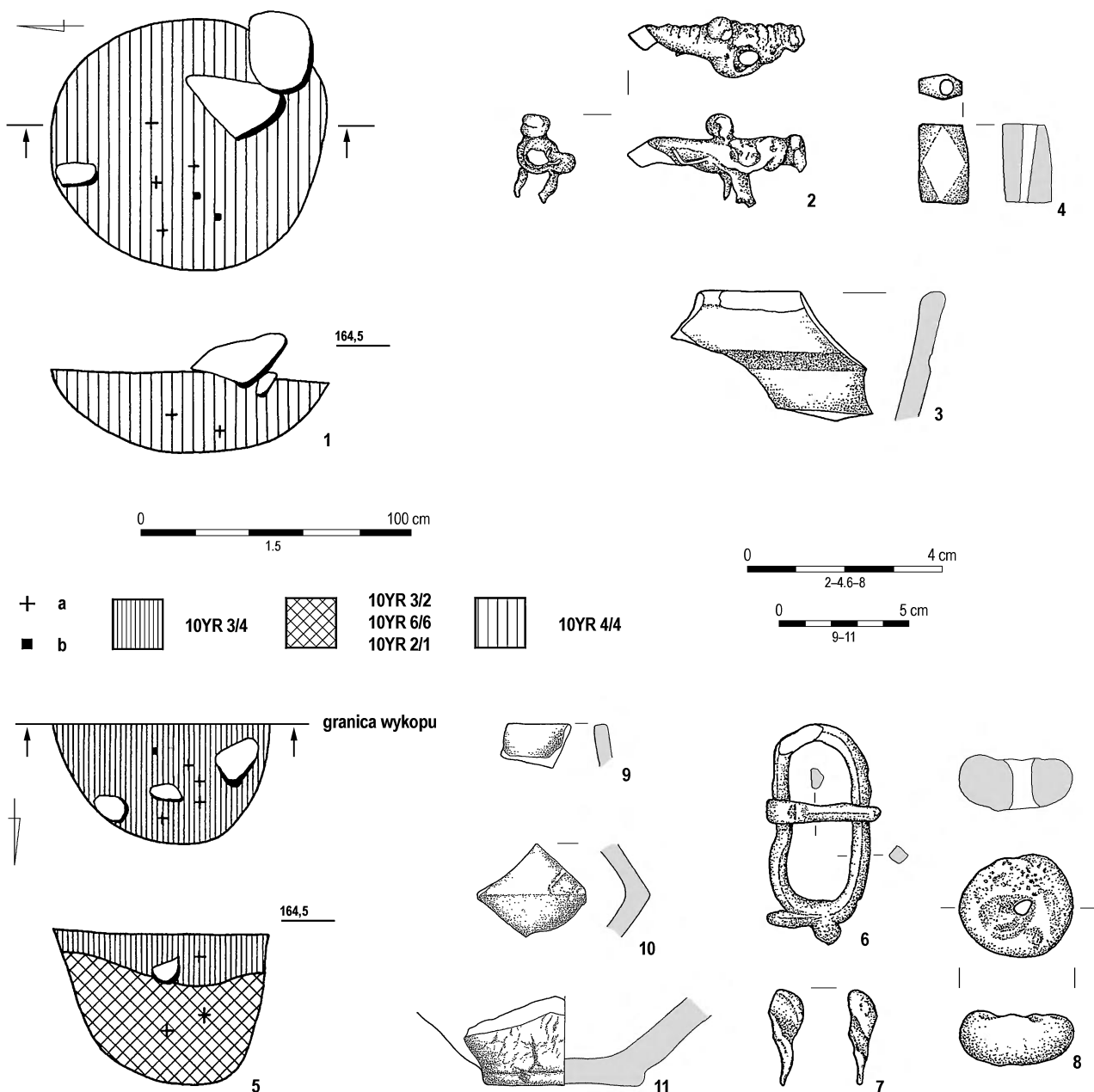
Fig. 3. Wielka Kletna, Białowieża National Park. A – stones covering grave 1, B – cross-section of grave 1. Photo D. Krasnodębski

pod powierzchnią ziemi odsłonięto ułożony nierównomiernie bruk kamienny (Ryc. 2). Niektóre kamienie wystawały ponad ściółkę, jednak większość z nich ukażała się po usunięciu warstwy o miąższości ok. 10 cm. Poniżej zalegała warstwa o barwie jasnobrązowej i miąższości dochodzącej do 30 cm, w którą zagłębiona była część kamieni, pozostałe zaś leżały w jej stropie; większe z nich były niekiedy ustabilizowane u podstawy drobnymi uławkami. W warstwie przykrywającej kamienie znaleziono blisko 200 fragmentów ceramiki, kilkadziesiąt drobnych przepalonych kości oraz kilkadziesiąt fragmentów stopionych przedmiotów ze szkła. Ceramika pojawiła się już na poziomie ściółki, ponad kamieniami, i występowała na całej powierzchni wykopu, jednak w największym zagęszczeniu w jego południowej części, w rejonie grobów 1 i 2. Spośród przepalonych kości jedynie cztery fragmenty znalezione zostały poza miejscem, w którym pod brukiem odsłonięto jamy grobowe. Rozproszone nad i pomiędzy kamieniami fragmenty szkła także grupowały się w miejscach, gdzie stwierdzono jamy grobowe. W warstwie tej występowały także – bez wyraźnych skupisk – drobne węgle drzewne. W warstwie humusu zarejestrowano także sześć zabytków krzemiennych. W wykopie 1 natrafiono na dwa groby ciałopalne bezpopielnicowe.

Grób 1

W środkowej części wykopu kamienie tworzyły co najmniej dwa poziomy bruku, któremu towarzyszyło wyraźne zaciemnienie gruntu o kształcie zbliżonym do koła i średnicy ok. 2 m (Ryc. 3). Pod nim znajdowała się okrągła jama o średnicy w stropie ok. 1 m, nieckowatym przekroju i głębokości ok. 30 cm, słabo czytelna na tle piaszczystego calca (Ryc. 4:1). W wypełnisku oraz bezpośrednim sąsiedztwie jamy znaleziono: fragment nadtopionej, nawiniętej na oś sprężynki fibuli z górną cięciwą i guzkiem na główce, wykonanej ze stopu srebra i miedzi (Ryc. 4:2; tab. 1:8), kamienny⁴ paciorek kubooktaedryczny typu TM499 (M. Tempelmann-Maczyńska 1985)

⁴ Według opinii dr. R. Study z Wydziału Geologii Instytutu Geochemii, Mineralogii i Petrografii Uniwersytetu Warszawskiego paciorek zrobiony jest z chalcedonu.

Ryc. 4. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Groby 1 i 2: 2 – stop srebra i miedzi, 3,8 – szkło, 4 – szkło lub kamień, 6 – żelazo, 7 – brąz, 9–11 – glina. Oznaczenia barw wg *Munsell Soil Color Charts* (1990), a – ceramika, b – kości. Rys. H. Olczak

Fig. 4. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Graves 1 and 2: 2 – alloy of silver and copper, 3,8 – glass, 4 – glass or stone, 6 – iron, 7 – bronze, 9–11 – clay. Colour symbols acc. to *Munsell Soil Color Charts* (1990), a – pottery, b – bones. Drawn by H. Olczak

o wymiarach 1,6×1×5,2 cm, barwy białej, matowej z widocznymi delikatnymi spękaniem oraz szarymi odbarwieniami powstałymi na skutek działania wysokiej temperatury (Ryc. 4:4), cztery mało charakterystyczne fragmenty ceramiki, odłupki krzemienne oraz górną część naczynia szklanego, pochodzącą zapewne ze stożkowatego pucharka grubościennego typu E 227–237 (Ryc. 4:3, 5:1). Fragment pucharka szklanego ma niewyodrębnioną prostą krawędź, ozdobioną wykonaną na zimno, szeroką horyzontalną żłobiną. Szkło typu Na-Ca-Al-Si, z dużą zawartością Fe₂O₃ (Tab. 2:8), jest półprzezroczyste, barwy jasnożółto-zielonej; widoczne są w nim

nieliczne koliste pęcherzyki gazowe średniej wielkości (T. Stawiarska 2004).

W wypełniku jamy grobowej znaleziono także kilkadziesiąt fragmentów drobnych, przepalonych kości o łącznej wadze nieprzekraczającej 1 g. Zawierały one nieliczne, bardzo drobne fragmenty trzonów kości długich kończyn oraz dobrze przepalone odpryski kostne, należące do dziecka w wieku starszym od niemowlęcego a młodszym od *adultus* (M. Pyżuk-Lenarczyk 2004). W stropie obiektu wystąpiły nieliczne węgle z drewna sosnowego. **D a t o w a n i e:** Pucharki typu E 227–237 znajdują się w zespołach z faz C_{1b}–D, najczęściej występując od fazy

C₂ (J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, s. 181). Późnorzymska jest także fibula z guzkiem oraz paciorki kuboooktaedryczne, spotykane w fazach C_{1b}-D, dość często razem z pucharami typu E 230-237 (J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, s. 182, tabl. XXIV:26; J. Jaskanis 1996, tabl. XXXVI/285:5-8,

XLIII/371:2, LXI/498:9, LX/499:2, LXI/504:1-3, LXIV/511:2, LXV/518:8-17). Datowanie radiowęglowe próby węgla drzewnego z wypełniska grobu 1 wskazało z prawdopodobieństwem 95,4% lata 390-540 n.e. ze środkiem przedziału w V wieku n.e. (Ryc. 6).

Lp.	Przedmiot	Cu	Ag	Fe	Sn	Zn	Si	Al	Pb	Ni
1.	Fibula (Ryc. 5:6, 9:3)	99,0	0,1	0,2	0,1	0,3	0,1	0,2	-	-
2.	Nożyk (Ryc. 5:5, 9:4)	98,8	0,2	0,1	0,1	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1
3.	Fibula (Ryc. 5:3, 8:2)	96,4	0,5	0,2	0,9	1,5	0,1	0,1	0,2	- ^a
4.	Główka fibuli (Ryc. 8:4)	91,6	0,5	0,2	6,0	0,7	-	0,1	0,6	0,3
5.	Kulka (Ryc. 9:5)	89,2	-	0,4	8,0	0,8	0,7	0,4	0,4	0,1
6.	Fragment sprężynki (Ryc. 4:7)	86,3	0,1	0,2	11,6	0,7	0,4	0,2	0,4	0,1
7.	Sprężynka (Ryc. 8:3)	73,4	0,8	0,1	6,1	18,3	0,6	0,7	-	-
8.	Sprężynka (Ryc. 4:2)	23,2	76,0	0,2	-	0,5	-	-	-	0,1
9.	Kulki (2 egz.)	2,9	94,9	0,3	-	-	0,3	0,3	-	0,2 ^b
10.	Gwóźdź (Ryc. 10:6)	-	-	99,6	-	-	0,2	0,2	-	-
11.	Sprzączka (Ryc. 4:6, 5:2)	-	-	64,2	0,6	-	33,6	1,4	-	- ^c

Tab. 1. Zawartość pierwiastków (w procentach wagi) w przedmiotach metalowych ze stanowiska Wielka Kletna.

Wytłuszczonym drukiem zaznaczono pierwiastki istotne dla identyfikacji materiału, z jakiego wykonano przedmiot.

^a Ponadto 0,1% Mg. ^b Ponadto 0,9% Mg i 0,2% Mn. ^c Ponadto 0,1% Si i 0,1% Ti

Table 1. Element content (percentage of weight) in metal artefacts from Wielka Kletna site.

Elements significant for identification of the artefact material are in bold. ^a Also 0,1% Mg. ^b Also 0,9% Mg and 0,2% Mn. ^c Also 0,1% Si and 0,1% Ti

Lp.	Przedmiot	SiO ₂	Na ₂ O	CaO	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	K ₂ O	MnO	MgO	As ₂ O ₃	SO ₃	SnO ₂	CuO
Szkła sodowe wytopione przy użyciu sody pochodzenia mineralnego													
1	Fragment naczynia (Ryc. 10:1)	63,3	21,7	5,9	2,1	1,2	0,5	1,9	0,8	0,2	-	0,4	- ^a
2	Fragment naczynia (Ryc. 4:3 i 5:1)	64,4	20,2	7,5	2,1	1,6	0,7	1,3	0,6	-	-	-	- ^b
3	Fragment naczynia	69,3	20,0	5,7	1,9	0,8	1,0	0,1	0,3	0,0	0,4	-	0,4 ^c
Szkła przypuszczalnie sodowe (korozja?)													
4	Fragm. paciorka (Ryc. 10:4)	87,7	-	3,2	4,5	0,8	0,4	0,2	1,6	-	0,4	0,7	- ^d
5	Paciorek (Ryc. 4:8)	88,1	-	2,8	4,6	0,8	0,5	0,5	0,9	-	-	1,3	0,2 ^e
Szkła popiołowe wytopione przy zastosowaniu popiołu roślin solilubnych													
6	Paciorek z żółtym oczkiem (Ryc. 5:4 i 10:5)	68,4	9,1	10,0	2,9	2,3	2,1	2,8	0,5	-	0,2	0,6	0,1 ^f
7	Paciorek kuboooktaedryczny (Ryc. 10:3)	89,9	-	1,1	3,6	2,6	1,9	-	-	0,6	0,1	-	- ^g
8	Paciorek kuboooktaedryczny (Ryc. 4:4)	87,4	-	1,7	4,0	2,6	1,8	0,3	0,1	0,6	-	-	0,4 ^h

Tab. 2. Skład chemiczny fragmentów szklanych naczyń i paciorków ze stanowiska Wielka Kletna.

Analizy przeprowadzono nieniszcząco metodą fluorescencji rentgenowskiej (XRF), przy użyciu mikrosondy elektronowej, na spektrometrze rentgenowskim EDAX 9800 firmy Philips w IAE PAN. Związki chemiczne istotne dla wyróżnienia grup technologicznych szkła podano wytłuszczonym drukiem. ^a Ponadto 1,7% Cl₂O i 0,3% TiO₂.

^b Ponadto 0,1% TiO₂. ^c Ponadto 0,1% TiO₂. ^d Ponadto 0,5% Cl₂O. ^e Ponadto 0,1% Cr₂O₃. ^f Ponadto 0,9% Cl₂O i 0,1% Cr₂O₃. ^g Ponadto 0,1% P₂O₅ i 0,1% ZnO.

^h Ponadto 0,2% Cr₂O₃, 0,1% NiO i 0,8% ZnO

Table 2. Chemical composition of fragments of glass vessels and beads from Wielka Kletna site.

Analysis conducted by non-destructive roentgenographic fluorescence method (XRF) and electron microprobe on Philips roentgenographic spectrophotometer EDAX 9800 at IAE PAN. Elements significant for identification of the artefact material in bold. ^a Also 1,7% Cl₂O and 0,3% TiO₂. ^b Also 0,1% TiO₂. ^c Also 0,1% TiO₂.

^d Also 0,5% Cl₂O. ^e Also 0,1% Cr₂O₃. ^f Also 0,9% Cl₂O and 0,1% Cr₂O₃. ^g Also 0,1% P₂O₅ and 0,1% ZnO. ^h Also 0,2% Cr₂O₃, 0,1% NiO and 0,8% ZnO

Grób 2

W odległości ok. 1 m od grobu 1, już poza zasięgiem bruku kamiennego, natrafiono na kolejną jamę grobową, o wypełnisku nieco ciemniejszym niż wypełnisko grobu 1. Jej głębokość sięgała ponad 70 cm od powierzchni ziemi, zaś średnica dochodziła do 60 cm (Ryc. 4:5). W trakcie prac wykopaliskowych rozpoznano najprawdopodobniej połowę obiektu – jego dalsza część znajdowała się poza południową krawędzią wykopu. W wypełnisku obiektu oraz jego bezpośrednim sąsiedztwie znaleziono: żelazną jednodzielną owalną sprzączkę do pasa o długości ok. 4 cm, o kabłąku o przekroju rombo-

Ryc. 5. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. 1.4 – szkło, 2 – żelazo, 3 – miedź cynkowa, 5.6 – miedź.

Fot. M. Gmur (1, 3), T. Samojlik (2, 4–6)

Fig. 5. Wielka Kletna, Białowieża National Park.

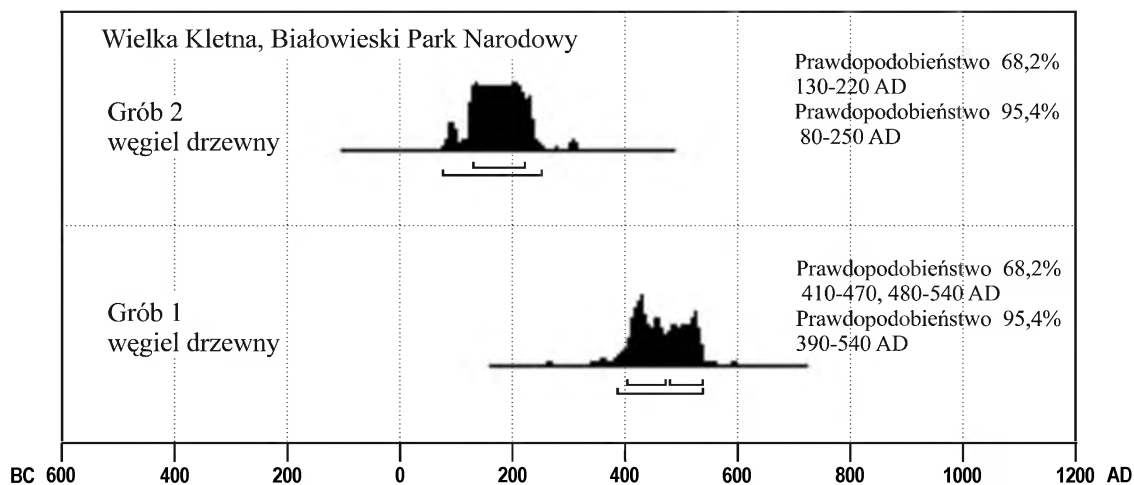
1.4 – glass, 2 – iron, 3 – zinc copper, 5.6 – copper.

Photo M. Gmur (1, 3), T. Samojlik (2, 4–6)

oidalnym i facetowanym kolcu, typu H13 (Ryc. 4:6, 5:2, tab. 1:11), niewielkie fragmenty brązowej szpili fibuli (?), fragment sprężynki fibuli z brązu cynowego (Ryc. 4:7, tab. 1:6) oraz niebieski paciorek szklany (Ryc. 4:8). Paciorek jest lekko nadtopiony, o kształcie beczułkowatym, średnicy ok. 2–2,3 cm i grubości 0,8–0,9 cm, wykonany z niebiesko-szafirowego, półprzezroczystego szkła typu Na⁺-Ca-Al-Si (alkalia wypłukane?), prawdopodobnie techniką nawijania masy szklanej na rdzeń (szeroki cylindryczny kanalik). Charakteryzuje się wysoką zawartością Al₂O₃ wynoszącą 4,6% (Tab. 2:5). Jest odbarwiany manganem, barwiony miedzią, żelazem i zapewne kobaltem (T. Stawiarska 2004). Zaliczyć go można do typu TM43. Z wypełniska pozyskano też 18 ułamków ceramiki (Ryc. 4:9–11) oraz odłupek krzemienisty, noszący ślady działania ognia.

W jamie grobowej wystąpiły przepalone kości pochodzące ze szkieletów dwojga dzieci. Drobne fragmenty blaszki kostnej z trzonów kości długich kończyn należały do dziecka we wczesnym *infans* I. Większe i liczniejsze kości kończyn długich oraz mózgowcaszki o grubości ok. 3 mm stanowiły szczątki dziecka starszego, przypuszczalnie w 4–6 roku życia (M. Pyżuk-Lenarczyk 2004). W wypełnisku znaleziono nieliczne węgle z drewna sosnowego, nieco większe od pochodzących z grobu 1.

D a t o w a n i e: Do określenia chronologii grobu najbardziej przydatna jest sprzączka typu H13, datowana od fazy C₂ do wczesnej fazy okresu wędrówek ludów (K. Godłowski 1974, s. 41; R. Madyda-Legutko 1987, s. 62 nn., tabl. 18; J. Jaskanis 1996, 111 nn.). Przezroczyste niebieskie paciorki występują przez cały okres wpływów rzymskich, a największe nasilenie ich występowania przypada na fazy C_{1b} i C₂ (M. Tempelmann-Mączyńska 1985, s. 94). Próba węgla drzewnego z wypełniska grobu 2 została radiowęglowo datowana z prawdopodobieństwem 95,4%

Ryc. 6. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Wyniki kalibracji datowań ¹⁴C prób węgla drzewnego, wykonanych w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym

Fig. 6. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Results of radiocarbon dating of two samples of charcoal, conducted in Poznań Radiocarbon Laboratory

na przedział lat kalendarzowych 80–250 n.e., ze środkiem przedziału przypadającym na 2. połowę II wieku n.e. (Ryc. 6).

Wykop 2

Wykop o wymiarach 3,5×2 m (Ryc. 2) otwarto w odległości 14 m na wschód od wykopu 1, w miejscu, gdzie wykroty dwóch przewróconych w przeciwnych kierunkach drzew odsłoniły fragmenty przepalanej ceramiki oraz kości. W zachowanym na części wykopu humusie nie wystąpiły kamienie, nie odkryto też żadnych zabytków oprócz dwóch fragmentów ceramiki oraz fibuli, znalezionej na granicy calca i humusu. Po usunięciu warstwy próchnicznej odsłonięto dwa kolejne obiekty, które również uznać można za ciałopalne groby jamowe.

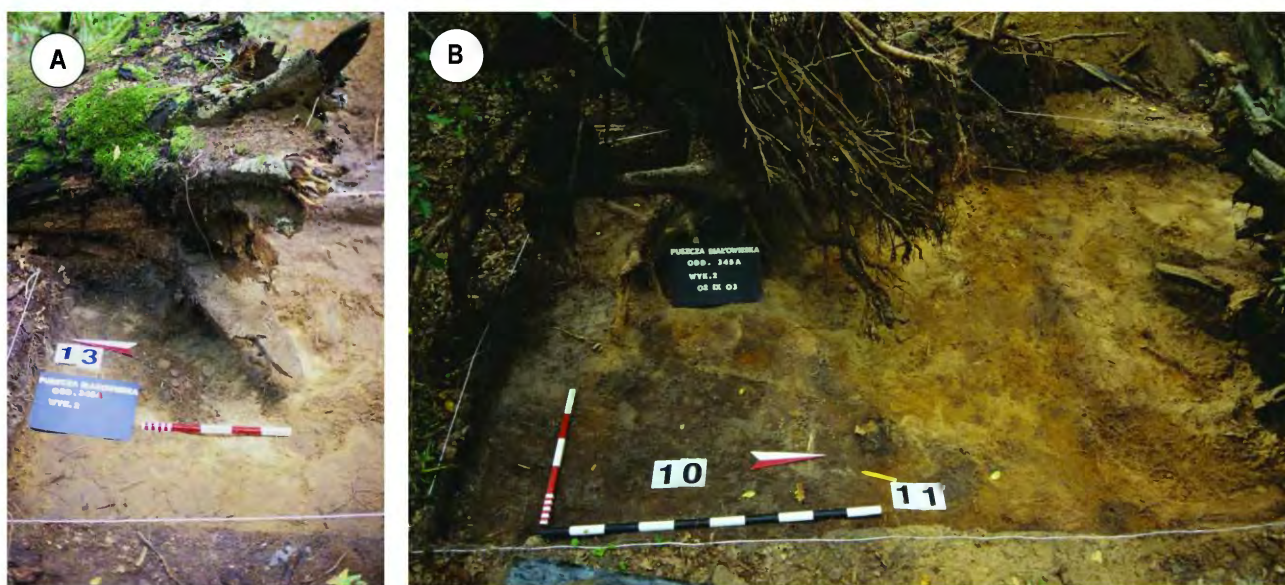
Grób 3

Znajdował się pomiędzy korzeniami jednego z drzew i został częściowo przez nie zniszczony (Ryc. 7). Średnica jamy grobowej wynosiła co najmniej 70 cm, zaś jej głębokość dochodziła do 40 cm od powierzchni ziemi (Ryc. 8:1). W wypełniku, utworzonym przez jasnoszaro-żółtą ziemię, znaleziono części fibuli – sprężynkę z mosiądzu cynowego i główkę z miedzi (Ryc. 8:3.4, tab. 1:7) oraz fragmenty pięciu przepalonych i potłuczonych naczyń glinianych (Ryc. 8:5–9). Zniszczenia spowodowane przez korzenie drzewa uniemożliwiają stwierdzenie, czy naczynia wstawione były do grobu w określonym porządku. W skład inwentarza wchodziły dwie zdeformowane misy typu XaA (?) (R. Wołągiewicz 1993), o średnicy wylewu ok. 20–22 cm i wysokości ok. 12–13 cm (Ryc. 8:8.9) oraz trzy małe miski typów XIVB (Ryc. 8:5.7) i XIVA (Ryc. 8:6), których średnica wynosiła ok. 10–15 cm. W sąsiedztwie grobu, w wychodzącej z niego kretowinie, znaleziono

zachowaną w całości fibulę typu A VI 161 z miedzi cynkowej; ma ona 3,9 cm długości i kabłąk o przekroju półkolistym, przechodzącym w trójkątny (Ryc. 5:3, 8:2, tab. 1:3).

Z wypełnika jamy grobowej wybrano ok. 755 g drobnych i średnio dużych fragmentów kości ludzkich, na ogół dobrze przepalonych, twardych, o barwie szaro-kremowej. Wśród większych fragmentów wyróżniono części mózgowcaszki o wymiarach ok. 2×3 cm i grubości 4–5 mm, z wycinkami szwów głównych czaszki w początkowym stadium obliteracji. Z części twarzowej wyodrębniono m.in. ząb sieczny stały o uszkodzonej koronie, a z innych części szkieletu: trzony kręgów piersiowych, trzony i nasady kości długich kończyn dolnych i górnych. Wszystkie uzyskane dane wskazują na mężczyznę w wieku *adultus*, ok. 25–35 roku życia (M. Pyżuk-Lenarczyk 2004). Pośród kości z tego grobu wyodrębniono także nieliczne, łamliwe fragmenty z trzonów kości kończyn, drobnych rozmiarów, o stosunkowo gęstym utkaniu jamy szpikowej. Cechy te sugerowałyby szczątki szkieletu dziecka w wieku wczesny *infans* I (przypuszczalnie w okresie noworodkowym), jednak ze względu na dużą ilość miazgu kostnego i nieliczne możliwe do identyfikacji kostki dziecięce nie można z całą pewnością uznać, że jest to pochówek dorosłego i dziecka (M. Pyżuk-Lenarczyk 2004). W wypełniku jamy grobowej znaleziono także liczne węgle drzewne pochodzące z sosny.

D a t o w a n i e: Fibule typu A VI 161 występują w fazach C_{1a}–C₂ (R. Wołągiewicz 1974, s. 145 nn.; 1981b, tabl. XXIII, XXIV; 1981d, ryc. 1, 2; K. Godłowski 1974, s. 28 nn.). Na cmentarzysku w Cecelach pochodzą one z grobów datowanych na fazy C_{1b}–C₂, w większości ciałopalnych, współwystępując z naczyniami typu XaA oraz XIVA i XIVB (J. Jaskanis 1996, s. 111, tabl. IX/66:1,

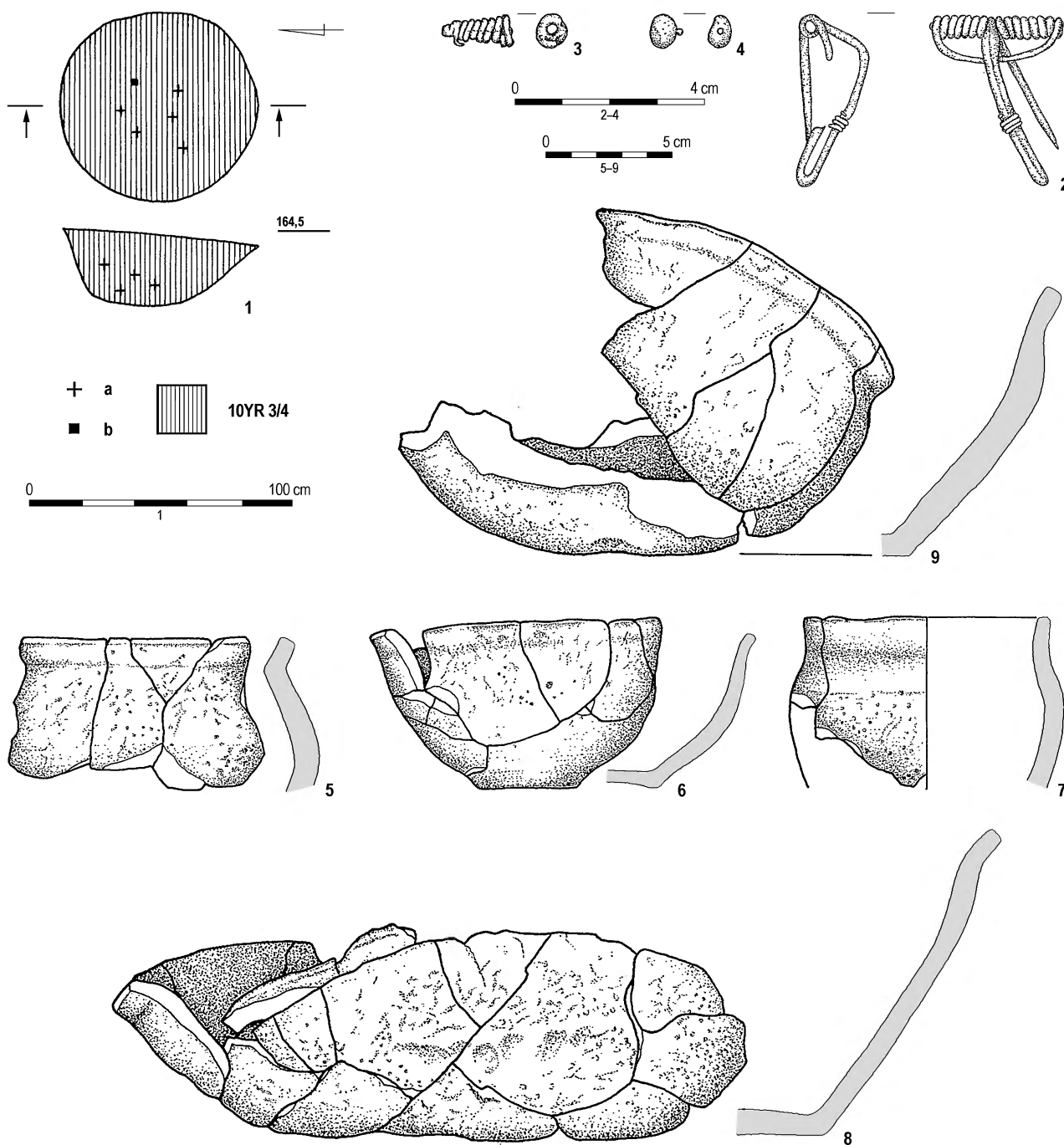

Ryc. 7. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. A – grób 3, B – strop grobu 4. Fot. D. Krasnodębski
Fig. 7. Wielka Kletna, Białowieża National Park. A – grave 3, B – top-layer of grave 4. Photo D. Krasnodębski

XXXII/260:1). Podobnie datowane są na stanowisku w Krupicach (J. Jaskanis 2005, s. 90, tabl. XL/147:2, LXXVI/307:2). Naczynia XaA pochodzą z faz B₂/C₁-D (R. Wołagiewicz 1993, s. 26). Podobne egzemplarze znane są z Cecelach (J. Jaskanis 1996, tabl. X/80:5, XXV/185:1). Analogiczna jest chronologia misek XIVA (R. Wołagiewicz 1993, s. 26), występujących m.in. w Cecelach (J. Jaskanis 1996, tabl. VI/40:4, X/80:10). Natomiast chronologia naczyń typu XIVB jest szersza i obejmuje fazy

B₁-D (R. Wołagiewicz 1993, s. 26). Miski tego typu wystąpiły m.in. w Rostołtach (K. Jażdżewski 1939, ryc. 30), Cecelach (J. Jaskanis 1996, tabl. X/79:1, XVII/129:4, XIX/135:3) czy Niedanowie (W. Ziemińska-Odojowa 1999, tabl. CXXXIII/367:3, CXCVI/543:16).

Datowany metodą ¹⁴C węgiel drzewny pobrany z grobu 3, uszkodzonego przez wykrot drzewa, pochodzi z wczesnego średniowiecza (lata 1160-1280 AD z prawdopodobieństwem 94,5%). Drewno to mogło

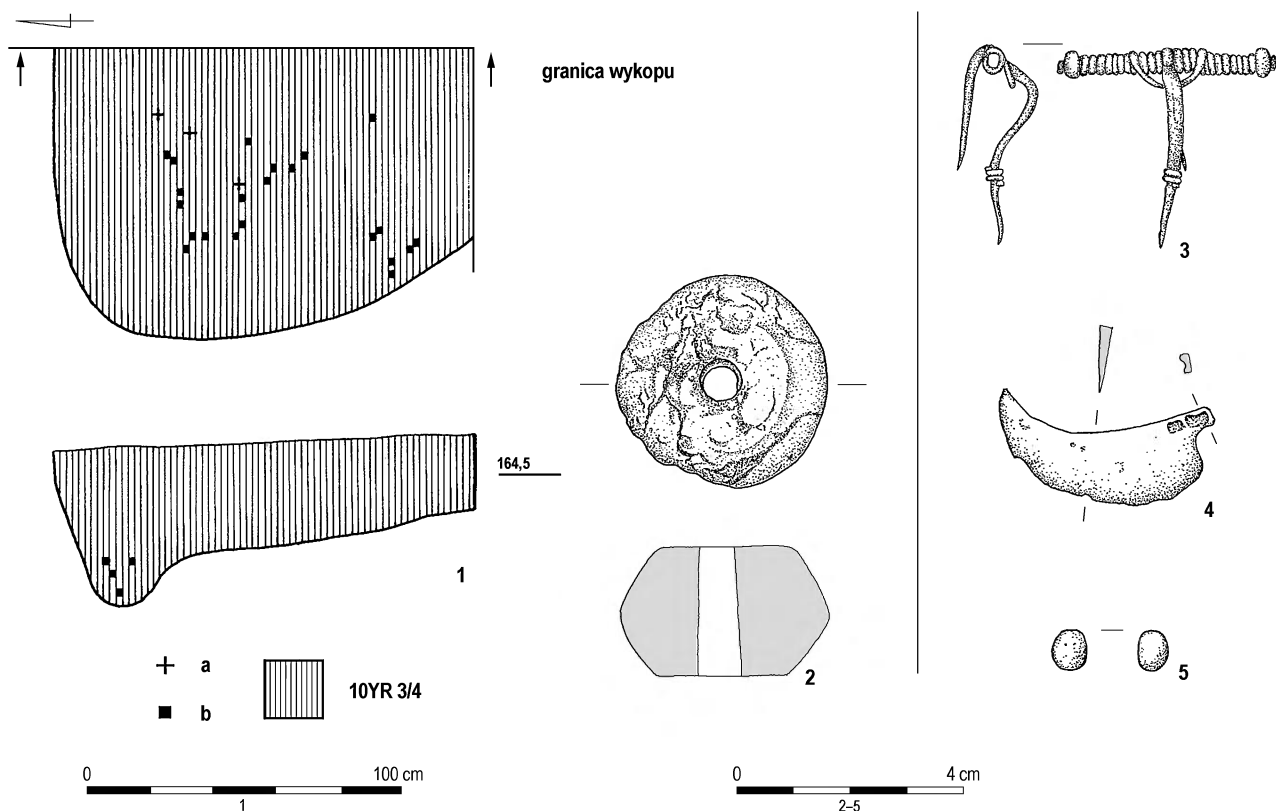

Ryc. 8. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Grób 3: 2 – miedź cynkowa, 3,4 – brąz cynowy, pozostałe – glina.

Oznaczenia barw wg *Munsell Soil Color Charts* (1990), a – ceramika, b – kości. Rys. H. Olczak

Fig. 8. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Grave 3: 2 – copper; 3,4 – tin bronze, other – clay.

Colour symbols acc. to *Munsell Soil Color Charts* (1990), a – pottery, b – bones. Drawn by H. Olczak

Ryc. 9. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Grób 4 (1.2) oraz znalezisko luźne z wykopu 2 (3) i znaleziska powierzchniowe (4.5). 2 – glina, 3.4 – miedź, 5 – brąz cynowy. a – ceramika, b – kości. Rys. H. Olczak
 Fig. 9. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Grave 4 (1.2) and other finds from trench 2 (3) and from the surface (4.5).
 2 – clay, 3.4 – copper, 5 – tin bronze. a – pottery, b – bones. Drawn by H. Olczak

dostać się do wypełniska grobu wskutek przemieszania i osypywania się ziemi z karpy korzeniowej wyrwocznego drzewa.

Grób 4

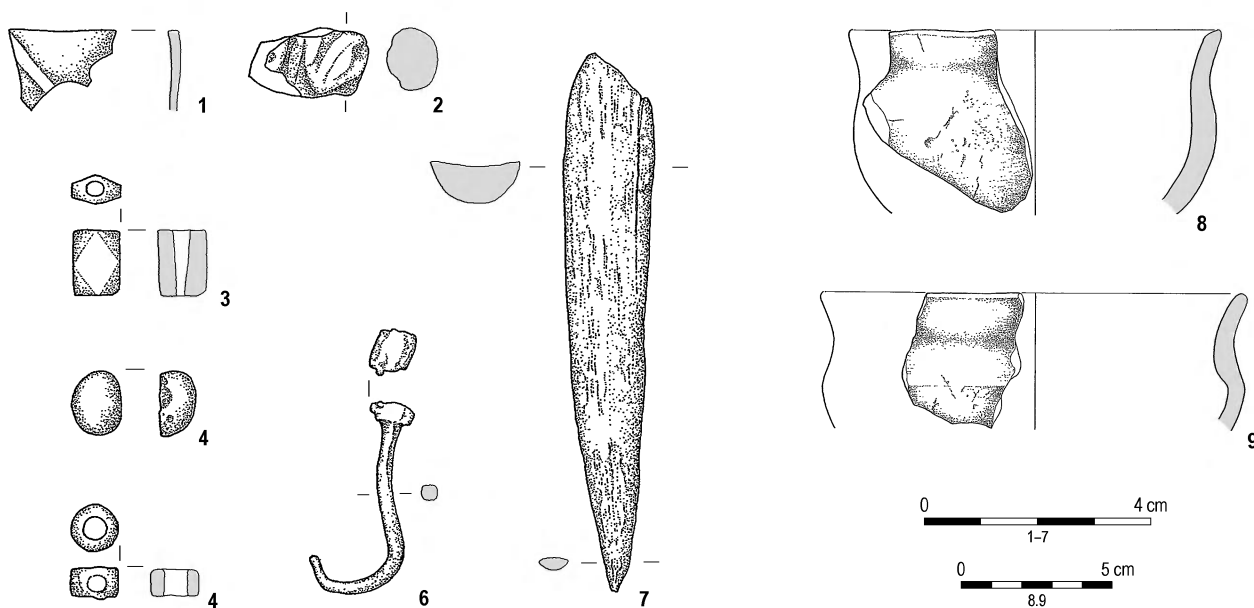
W odległości ok. 1 m od grobu 3 znajdowała się duża jama o średnicy dochodzącej do ok. 1,5 m i głębokości ok. 50 cm, wypełniona brunatno-szarą ziemią z dużą ilością węgla drzewnych (Ryc. 7). Grupowały się one głównie w dolnej części obiektu, a szczególnie w jego najgłębszej, północnej części (Ryc. 9:1). W większości pochodziły z dobrze zachowanego i bogatego w żywice drewna sosnowego. Wystąpiły także nieliczne węgle z drewna świerku, brzozy i dębu. W wypełnisku obiektu znaleziono sześć drobnych fragmentów ceramiki, oraz lekko przepalony gliniany przęślik dwustożkowy o średnicy 3,7–4 cm, wysokości 2,3 cm i średnicy otworu 0,6–0,7 cm (Ryc. 9:2).

Znalezione w grobie przepalone kości ludzkie miały ciężar poniżej 1 g. Kilka drobnych fragmentów części mózgowej czaszki o grubości 2 mm, a także fragmenty trzonów kości długich kończyn wskazywały na szczątki dziecka, przypuszczalnie we wczesnym *infans* I (M. Pyżuk-Lenarczyk 2004).

Data i uwagi: okres wpływów rzymskich.

Materiał zabytkowy znaleziony poza jamami grobowymi

Wykop 1: 1. Gwóźdź żelazny o długości ok. 4,5 cm, z haczykowatym zakończeniem, o czworokątnym przekroju (Ryc. 10:6, tab. 1:10). Natrafiono na niego w warstwie kamieni, być może pochodził z grobu 1. 2. Brązowy guzek (?) z główki zapinki. 3. Trzy stopione kulki, dwie ze srebra z domieszką miedzi, jedna z brązu cynowego (Ryc. 9:5, tab. 1:5). 4. Dwa paciorki z grupy kuboktaedrycznych, o barwie białej, matowej, z widocznymi delikatnymi spękaniem oraz szarymi odbarwieniami, powstałymi na skutek działania wysokiej temperatury. Pierwszy z nich (wym. 1,2×0,9×0,5 cm; ryc. 10:3, tab. 2:7) znaleziony został w humusie w sąsiedztwie grobów 1 i 2, drugi, zachowany w niewielkim fragmencie, pomiędzy kamieniami niezwiązanymi z grobami. Zaliczyć je można do typu TM499. 5. Paciorek wykonany z czarno-fioletowego, nieprzeźroczystego szkła ozdobionego dwoma żółtymi oczkami (Ryc. 5:4, 10:5). Ma on średnicę 0,8 cm, wysokość 0,5–0,6 cm i średnicę otworu 0,4 cm. Uformowany został techniką nawijania masy na rdzeń, zaś dekoracja nałożona została na powierzchnię. Kanalik ma kształt lekko stożkowy z widocznym w pobliżu otworu śladem urwanej jednej nitki oraz drugą zagładzoną (T. Stawiarska 2004). Wykonany

Ryc. 10. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Przedmioty znalezione w warstwie z brukiem kamiennym. 1.2.4.5 – szkło, 3 – kamień lub szkło, 6 – żelazo, 7 – kość, 8,9 – glina. Rys. H. Olczak

Fig. 10. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Finds from the stone paving layer. 1.2.4.5 – glass, 3 – stone or glass, 6 – iron, 7 – bone, 8,9 – clay. Drawn by H. Olczak

został ze szkła typu Na-K-Ca-Al-Si, popiołowego o zawartości K_2O wynoszącej 2,1% (Tab. 2:6). Zaliczyć go można do typu TM212c. Tego rodzaju ozdoby datowane są od fazy B₂ do końca fazy D, przy największym nasileniu w fazach B₂-C_{1b} (M. Tempelmann-Mączyńska 1985, s. 94). **6.** Górna część szklanego cienkościennego pucharka, najprawdopodobniej typu E 189, zdobionego dekoracją „węzową”, o grubości ścianek ok. 0,1 cm (Ryc. 10:1). Fragment znaleziony został w warstwie przykrywającej grób 1. Wykonano go z przezroczystego, bezbarwnego szkła typu Na-Ca-Al-Si (Tab. 2:1), z wtrętami jasnoturkusowymi (nitka zdobiąca?) i bardzo drobnymi kolistymi pęcherzykami gazowymi (T. Stawiarska 2004). Zachowany fragment odkształcony został w niewielkim stopniu w wyniku działania wysokiej temperatury. Podobne znaleziska występują w fazach B₂/C₁-C_{1b} (R. Wołągiewicz 1981a, s. 137). **7.** Fragment brzuśca naczynia cienkościennego z nakładaną nitką (?), zdobionego na gorąco. Wykonano je ze szkła typu Na-Ca-Al-Si z dużą domieszką Fe_2O_3 (Tab. 2:3). Ma ono barwę jasnozieloną o ciepłym odcieniu i jest przezroczyste (T. Stawiarska 2004). **8.** W warstwie związanej z brukiem kamiennych znaleziono kilkanaście fragmentów szkła stopionych w wyniku działania wysokiej temperatury i pokruszonych, o których można jedynie przypuszczać, że pochodzą z naczyń lub paciorków (Ryc. 10:2.4). Większość to szkło przezroczyste, lekko zielonkawe lub niebieskie, a jedynie dwa fragmenty to szkło czarne, nieprzezroczyste. **9.** W północnej części wykopu, w warstwie humusu znaleziono fragment kości zwierzęcej o długości ok. 10 cm, ze śladami obrobienia – być może

sztyldo (Ryc. 10:7). Ze względu na dobry stan zachowania kości oraz niewystąpienie w sąsiedztwie innych zabytków, związek tego przedmiotu z cmentarzyskiem jest niepewny. **10.** W warstwie humusu i ziemi przykrywającej kamienie znaleziono sześć zabytków krzemienionych. Spośród nich pięć to pozbawione śladów użytkowania odłupki, a jeden – skrobacz wykonany z okruchu. **11.** Ok. 5 m na wschód od grobu 1 znaleziono miedziany nożyk sierpikowaty o długości 4 cm (Ryc. 5:5, 9:4, tab. 1:2). Na jego trzpieniu widoczne są prostokątne ślady kucia. Tego rodzaju przedmioty występują głównie w starszym okresie rzymskim i wiązane są z tradycjami kultury oksywskiej (R. Wołągiewicz 1981c, s. 166; M. Gładysz 1998, s. 50 nn.). Na terenie wschodniego Mazowsza i Lubelszczyzny spotykane są jednak bardzo rzadko i dopiero w późnym okresie wpływów rzymskich (J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, s. 182).

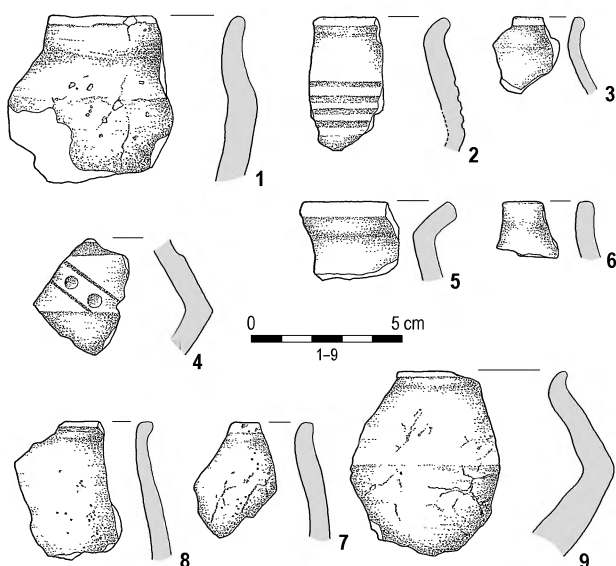
W y k o p 2: **12.** Pomiędzy korzeniami drzewa, ok. 80 cm od zachodniej granicy grobu 4 znaleziono wspomnianą wyżej, zachowaną w całości miedzianą fibulę typu A VI 168, o długości ok. 3,7 cm, w której zniszczona została część pochewki (Ryc. 5:6, 9:3, tab. 1:1). Fibule tego typu datowane są na fazy C₂-D. Podobne egzemplarze pochodzą m.in. z Niedanowa, z fazy C₂ (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 129, tabl. XXXII/108:1, CCXXIX:2) oraz z Cecel (J. Jaskanis 1996, tabl. XXX/233:1).

C e r a m i k a. Poza ceramiką z grobów na stanowisku znaleziono 216 drobnych fragmentów naczyń. W większości pochodzą one z warstwy związanej z brukiem kamiennym (Ryc. 10:8.9, 11:1-9), kilkanaście pozyskano z humusu. Zespół cechuje znaczny stopień rozdrob-

nienia. Aż 80% materiału jest całkowicie lub częściowo przepalona.

Wśród fragmentów nieprzepalonych można wyróżnić ułamki naczyń o powierzchni lekko wygładzonej, wyświecanej oraz chropowatej. Najlepiej reprezentowany jest pierwszy rodzaj wykończenia powierzchni, na który przypada 52% całości materiału. Są to fragmenty o pomarańczowo-brązowej barwie, ściankach grubości zwykle 6–10 mm, zawierające w masie ceramicznej średnio- i gruboziarnisty tłuczeń (Ryc. 11:1). Mniejszy jest udział ułamków naczyń wyświecanych (29%), o ściankach grubości zazwyczaj 4–6 mm, wykonanych z gliny z drobnodziarnistą, rzadziej średniodziarnistą domieszką (Ryc. 11:3.6). Większość z nich została wypalona w atmosferze utleniającej na pomarańczowo-brązowy kolor. Pojedyncze fragmenty o szarej lub czarnej powierzchni wskazują na stosowanie również wypału w atmosferze redukcyjnej. Poza tym na stanowisku wystąpiły grubościennie fragmenty chropowatych naczyń kuchennych (19%), o pomarańczowej barwie powierzchni, pokryte roztworem glinki z dodatkiem ziaren grubego tłuczni, wewnątrz szorstkie lub silnie wygładzone.

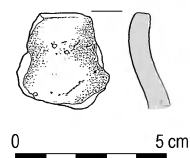
W materiale dominowały ułamki naczyń małych i średnich, głównie szerokootworowych. Wyróżniono małe miski typów XIVB (Ryc. 10:8.9), o średnicy do 15 cm. Podobne naczynia wystąpiły na cmentarzysku w Cecełach (J. Jaskanis 1996, tabl. III/17A:5, XXXIII/270:2, XLI/357:4). Fragmenty mis typu XaA lub VI (Ryc. 11:2.9) nawiązują do naczyń z Ceceł (J. Jaskanis 1996, tabl. XXXI/246:1, XLIV/378:3) i Niedanowa (W. Ziemińska-

Ryc. 11. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Ceramika znaleziona w warstwie z brukiem kamiennym.

Rys. H. Olczak

Fig. 11. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Potsherds found in the stone paving layer. Drawn by H. Olczak

Ryc. 12. Wielka Kletna, Białowiecki Park Narodowy. Fragment ceramiki znaleziony w wykrocie drzewa w pobliżu cmentarzyska. Rys. H. Olczak

Fig. 12. Wielka Kletna, Białowieża National Park. Potsherd found in a root plate of the fallen tree near the cemetery. Drawn by H. Olczak

-Odojowa 1999, tabl. XXX/109:6, XL/142:9). Pochodzące głównie z warstwy z kamieniami i niewykazujące śladów przepalenia grubościennie fragmenty o chropowatej powierzchni wskazują na obecność dużych garnków, prawdopodobnie grupy IB (R. Wołągiewicz 1993, tabl. 2). Jeden z wylewów (Ryc. 11:5) może być fragmentem wazy typu IVA (R. Wołągiewicz 1993, tabl. 9:2, 10:3, 12:3). Część naczyń charakteryzowała się ostrym załomem brzośca (Ryc. 11:4.9). Naczynia zazwyczaj nie były zdobione. Zespół motywów ornamentacyjnych jest bardzo skromny i ogranicza się do poziomych żłobków (Ryc. 11:2) i zygzaków. Naczynia żłobkowane znane są z Ceceł (J. Jaskanis 1996, tabl. XLIV/378:3), Niedanowa (W. Ziemińska-Odojowa 1999, tabl. XXXIII/360:3.4, CXCVI/543:18.19) i Masłomęcza (Wołągiewicz 1993, tabl. 27:4). Jeden fragment dekorowany jest motywem tzw. zygzaka urozmaiconego, występującego w powiązaniu z kolistymi dołkami (Ryc. 11:4). Podobnie zdobione naczynia pochodzą z Niedanowa (W. Ziemińska-Odojowa 1999, tabl. XXX/103:3, CCCXXXI:94), Gródkka nad Bugiem (R. Wołągiewicz 1993, tabl. 47:8) i Warszawy-Kawęczyna (R. Wołągiewicz 1993, tabl. 47:13).

Stopień zachowania materiałów ceramicznych nie pozwala na ich dokładne datowanie. Miski XaA charakterystyczne są dla faz B₂/C₁-D, jeszcze szersza jest chronologia typu XIVB, który występuje w całym okresie istnienia kultury wielbarskiej, garnki grupy IB datuje się na fazy B₁-B₂/C₁, zaś ornament zygzaka urozmaiconego typowy jest dla faz C_{1b}-D (R. Wołągiewicz 1993, s. 26-27).

W pobliżu stanowiska znaleziono dwa fragmenty ceramiki, które z dużym prawdopodobieństwem datować można na okres wpływów rzymskich: jeden w odległości ok. 150 m na wschód (Ryc. 12), drugi zaś 330 m na zachód od cmentarzyska.

Węgiel drzewny i inne szczątki roślinne

W 21 analizowanych próbach węgla drzewnego stwierdzono łącznie 34 wystąpienia siedmiu gatunków lub rodzajów drzew (Tab. 3) i jedno krzewu (nasiono kruszyny pospolitej – *Frangula alnus*). Wśród drzew dominowała sosna

Gatunek / rodzaj	Procentowy udział wśród drzew	
	Dane palinologiczne	Węgiel drzewny
	I w. p.n.e. – IV w. n.e.	III – V wiek n.e.
Sosna <i>Pinus silvestris</i>	29	65
Brzoza <i>Betula</i> sp.	11	9
Dąb <i>Quercus</i> sp.	1	9
Grab <i>Carpinus betulus</i>	4	6
Świerk <i>Picea abies</i>	17	6
Lipa <i>Tilia cordata</i>	23	3
Jesion <i>Fraxinus excelsior</i>	–	3
Pozostałe gatunki łącznie	15	–

Tab. 3. Procentowy udział gatunków lub rodzajów drzew w drzewostanie wg danych palinologicznych w uśrednionych próbach z I w. p.n.e. i IV wieku n.e. (za: M. J. Dąbrowski 1959; M. Borowik-Dąbrowska, M. J. Dąbrowski 1973; oddz. 317 Białowieskiego Parku Narodowego, z zastosowaniem współczynnika korekcji $R_{red-value}$ z pracy F. G. Mitchell, E. Cole 1998) oraz wśród prób węgla drzewnego ze stanowiska archeologicznego Wielka Kletna, oddz. 345 BPN (M. Michniewicz 2003). Liczebność próby węgla drzewnego: 34 wystąpienia drzew w 21 próbach

Table 3. Percentage contribution of tree species or genera in the tree-stand, based on the palynological data in the averaged samples from the 1st c. BC and the 4th c. AD (after: M. J. Dąbrowski 1959; M. Borowik-Dąbrowska, M. J. Dąbrowski 1973; compartment 317 of Białowieża National Park, using the correction coefficient $R_{red-value}$ from F. G. Mitchell, E. Cole 1998), and in the charcoal samples from Wielka Kletna archaeological site (compartment 345 of BNP). Charcoal sample size: 34 occurrences in 21 analysed samples

zwyczajna (22 wystąpienia, 65%). W większości było to drewno z pni (o średnicy 25–40 cm) z korą, rzadziej z konarów i gałęzi. W wielu przypadkach drewno charakteryzowało się wyjątkowo wysoką liczbą poprzecznych przewodów żywicznych i ich dużymi rozmiarami. Niewielką domieszkę wśród prób sosny stanowiły pędy drzew karłowatych (przyrosty roczne o szerokości 0,004–0,1 mm). Stwierdzono je w grobie 4, kryjącym pochówek niemowlęcia. Karłowate sosny mogły pochodzić z niewielkich płatów mszaru, do dziś występujących w odległości około 1–1,5 km od badanego cmentarzyska.

Aby stwierdzić, czy dominacja sosny wynikała z jej wysokiego udziału w ówczesnych drzewostanach puszczy, czy też ze szczególnej selekcji tego gatunku na konstrukcje stosów do ciałopalenia, oszacowano skład gatunkowy lasów wokół cmentarzyska w pierwszych wiekach naszej ery na podstawie badań palinologicznych (M. J. Dąbrowski 1959; M. Borowik-Dąbrowska, M. J. Dąbrowski 1973). Próby do analiz pyłkowych pobierane były w odległości 1,5–3,5 km od badanego stanowiska. Szacowany udział sosny w drzewostanie w okresie między I stuleciem p.n.e. a IV wiekiem n.e. wynosił średnio 29% (Tab. 3). Zatem wysoka (65%) reprezentacja sosny wśród węgla drzewnych z cmentarzyska świadczy o statystycznie istotnej selekcji tego gatunku (test G, $G = 14,146$; $P < 0,001$).

W 12 próbach ziemi pobranych z wypełnisk grobów stwierdzono łącznie 10 wystąpień zwęglonych makroszczątków roślinnych, w tym: okrywy koszyczków chabra łąkowego (*Centaurea jacea* L.) (2), pestki śliwy tarniny (*Prunus spinosa* L.) (2), żołądziej (2), nasiono rdestówki powojowatej *Fallopia convolvulus* (L.) A. Loeve (1), na-

siono szczawiu polnego (*Rumex acetosella* L.) (1) i dwa fragmenty nieoznaczone.

Dyskusja

Cmentarzysko odkryte w oddziale 345A Puszczy Białowieskiej zaliczyć można do ciałopalnych nekropolii kultury wielbarskiej. Przebadany obszar był bardzo mały, co pozwala jedynie na ogólne oszacowanie wielkości cmentarzyska. Odległość pomiędzy zbadanymi skrajnymi grobami wynosi 18 m, Zasięg bruku kamiennego łącznie z obszarem bez kamieni do grobu 4 można oszacować na 13×24 m, a więc co najmniej 300 m². Przy założeniu, że zagęszczenie pochówków na całym tym obszarze jest zbliżone do stwierdzonego na zbadanych powierzchniach (łącznie 23 m², co stanowi ok. 8% całości), cmentarzysko w Białowieskim Parku Narodowym może zawierać 60–70 grobów. Choć liczba znalezionych i oznaczonych szczątków roślin jest niewielka, zawiera ona – z wyjątkiem nasion dębu – rośliny typowe dla terenów nieleśnych: niskich zarośli, łąk i widnych miejsc o niestabilizowanej roślinności. Można zatem wnioskować, że podczas użytkowania cmentarzysko zlokalizowane było na śródleśnej polanie, otoczonej lasem mieszanym o bogatym składzie gatunkowym (por. tab. 3).

Badane stanowisko jest cmentarzyskiem płaskim, z częścią grobów przykrytych brukiem. Wszystkie odkryte groby zaliczyć można do pochówków bezpopielnicowych, jednak ze zróżnicowanym charakterem wyposażenia. Tylko w jednym grobie znaleziono naczynia gliniane, w pozostałych wyposażenie ograniczyło się do pojedynczych ozdób, części stroju lub przedmiotów codziennego

użytku. Łącznie wśród 11 analizowanych zabytków metalowych, dziewięć wykonanych było z metali nieżelaznych, w tym (kolejno w tab. 1): z czystej miedzi – dwa, z miedzi cynowej – jeden, z brązu cynowego – trzy, z mosiądzu cynowego – jeden, i ze stopów srebra z miedzią – dwa. Analiza chemiczna szkieł (Tab. 2) pokazała występowanie dwóch grup technologicznych: szkła sodowego, wytapianego przy użyciu sody pochodzenia mineralnego, oraz szkła popiołowego, wytapianego przy zastosowaniu popiołu roślin solilubnych. Zabytki z tych dwu grup pochodzą zapewne z różnych pracowni, działających według odmiennych tradycji technologicznych (T. Stawiarska 2004).

Dwa groby związane były z brukiem kamiennym. Wielkości i kształty trzech jam grobowych były do siebie zbliżone – ich średnice wynosiły 0,7–1 m, a głębokość nie przekraczała 0,4 m. Różni się od nich grób 4, którego średnica znacznie przekraczała 1,5 m, zaś głębokość dochodziła do 0,5 m. Być może natrafiono w tym wypadku na grób ciałopalny o rozmiarach jamy szkieletowej (por. J. Jaskanis 1963, s. 332). Tylko w jednym grobie stwierdzono wybranie ze stosu i wsypanie do jamy grobowej większości spalonych kości. W pozostałych przypadkach ilości te były niewielkie, chociaż należy wziąć pod uwagę, że pochowano w nich dzieci o niewykształconym do końca szkieletcie.

Niewielki obszar, jaki poddany został rozpoznaniu, oraz stosunkowo nieliczny materiał znaleziony na stanowisku nie pozwalają na szczegółowe określenie chronologii cmentarzyska. Stwierdzić jedynie można, że użytkowane ono było w późnym okresie wpływów rzymskich, w fazach C_{1b}–D, czyli od III do V wieku n.e. Potwierdzają to dwie uzyskane ze stanowiska daty ¹⁴C. W przypadku węgla drzewnego uzyskane daty mogą być „postarzone” o nieznaną wiek drzewa, które zostało spalone. Możliwość takiego błędu istnieje w wypadku próby z grobu 2. Natomiast próba węgla drzewnego z grobu 1 wskazuje na użytkowanie cmentarzyska jeszcze w połowie V wieku n.e.

Do datowania metodą ¹⁴C użyto także próby węgla drzewnego z najniższego poziomu warstwy związanej z kamieniami (5 cm nad stropem calca) w północnej części wykopu. Jej wiek został z prawdopodobieństwem 94,5% określony na lata 760–390 BC (VIII–V wiek p.n.e.). Ewentualność, iż w czasie użytkowania cmentarzyska spalono dobrze zachowane 700–1000-letnie drzewo, leży poza biologicznymi możliwościami drzew puszczańskich (dęby dożywają tu 500–600 lat, a najstarsza część pnia jest już wówczas wypróchniała). Zbadany węgiel drzewny nie jest więc związany z cmentarzyskiem, lecz może być śladem wcześniejszego pożaru lasu (lub działalności człowieka) w tym miejscu.

Z obszaru Puszczy Białowieskiej i jej okolic znanych jest co najmniej pięć cmentarzysk kultury wielbarskiej

(por. J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, s. 178 nn., ryc. 67; J. Andrzejowski 1999, s. 41 nn., ryc. 14). Tylko na części z nich stwierdzono występowanie płaskich grobów ciałopalnych. W Pilipkach, pow. bielski, odległych od Wielkiej Kletny o 40 km, odkryto grób ciałopalny, w którym obok popielnicy znajdował się być może brązowy kociołek żłobkowy typu E 48, a w nim – pocięte złote ozdoby, w tym fragmenty naramiennika należącego do skandynawskiej odmiany typu A, fragmenty naszyjnika z tordowanego drutu, klamerki esowate typu B, fragmenty zawieszki półksiężycowatej, dwie oprawki kamieni szlachetnych oraz fragment zapinki zbliżonej do zakrzowskiej. Zespół datować można na schyłek fazy C₁ (J. Okulicz 1970, s. 469–477). W odległości ok. 32 km znajduje się cmentarzysko kurhanowe w Kuraszewie, pow. hajnowski. Przebadano tu jeden nasyp, pod którym znaleziono grób ciałopalny bez wyposażenia (J. Jaskanis 1963). Kurhany występują też w pobliskiej Kotłowce (K. Jażdżewski 1939, s. 16; J. Okulicz 1970, s. 481). Natomiast na nekropoli w Kutowej oprócz kurhanów znajdują się również groby płaskie (K. Jażdżewski 1939, s. 16–22; J. Jaskanis 1963, przyp. 8, J. Okulicz 1970, s. 481). Najbliżej terytorialnie, bo zaledwie 10 km na zachód od opisywanego cmentarzyska, położona jest zwirownia na Uroczyску Hajduki, gdzie w końcu lat 50. XX wieku, podczas kopania piasku natrafiono na grób szkieletowy dziecka, datowany na późny okres wpływów rzymskich (T. Dzierżykraj-Rogalski, J. Jaskanis 1961). W chwili odkrycia wydawało się, że jest to znalezisko odosobnione, związane z okazjonalnym użytkowaniem obszarów nad rzeką Narewką. Mógł to jednak być fragment cmentarzyska zniszczonego w trakcie użytkowania zwirowni.

Obraz stabilnego, choć silnie rozrzedzonego w przestrzeni osadnictwa w Puszczy Białowieskiej, trwającego od okresu wpływów rzymskich aż do wędrówek ludów znajduje potwierdzenie w danych palinologicznych (M. J. Dąbrowski 1959; M. Borowik-Dąbrowska, M. J. Dąbrowski 1973), które w okresie od I wieku p.n.e. do IV wieku n.e. pokazują stały, kilkuprocentowy udział roślin terenów otwartych (trawy) i roślin antropogennych (wydepczyskowych, pastwiskowych, ruderalnych, a nawet pojedyncze pyłki zbóż) wśród wszystkich pyłków. Świadczy to o niewielkim (sięgającym kilku procent powierzchni), ale utrzymującym się przez kilka stuleci odlesieniu dzisiejszego obszaru Puszczy Białowieskiej, a równocześnie wskazuje na istnienie dróg, wypasu bydła i uprawy roli. O sieci dróg świadczyć też może stosunkowo duża liczba importów stwierdzona w wyposażeniu grobowym na stanowisku Wielka Kletna. Z kolei oddalenie białowieskich stanowisk od wielkich skupisk osadniczych kultury wielbarskiej na Podlasiu sugeruje, że należy się liczyć z odkryciami nowych stanowisk tej kultury na obszarze Puszczy.

Warto zaznaczyć, że badane cmentarzysko w uroczysku Wielka Kletna jest unikatowym stanowiskiem, na którym od zaniechania jego użytkowania do czasów współczesnych nie stwierdzono śladów niszczącej działalności człowieka. Zapewne po opuszczeniu tego obszaru przez ludzi w V wieku n.e. teren porósł lasem, który od XIV wieku został objęty ochroną jako dobra wielkksiążęce, a następnie królewskie (por. T. Samojlik 2006), zaś od 1921 roku jest rezerwatem ścisłym Białowieskiego Parku Narodowego. Ta unikatowa sytuacja pozwoliła na doskonałe zachowanie stanowiska, na którym jedyne obserwowane zniszczenia powodowane są przez siły natury.

Mgr Dariusz Krasnodębski
Doc. dr hab. Marek Dulinicz
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
PL 00-140 Warszawa

Dr Tomasz Samojlik
Prof. dr hab. Bogumiła Jędrzejewska
Zakład Badania Ssaków PAN
ul. Waszkiewicza 1c
PL 17-230 Białowieża

Mgr Hanna Olczak
ul. Światowida 47/57
PL 03-144 Warszawa

LITERATURA

- Andrzejowski, J.
1999 *Hryniewicze Wielkie – cmentarzysko z pogranicza dwóch światów*, [w:] J. Andrzejowski (red.), COMHLAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 17–60.
2001 *Przemiany osadnicze i kulturowe na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu u schyłku starożytności*, [w:] B. Bryńczak, P. Urbańczyk (red.), *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, Siedlce, s. 95–136.
- Bursche, A., Okulicz, J.
1999 *Groby z monetami rzymskimi na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Weklicach koło Elbląga*, [w:] J. Andrzejowski (red.), COMHLAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 141–163.
- Borowik-Dąbrowska, M., Dąbrowski, M. J.
1973 *Naturalne i antropogeniczne zmiany roślinności Białowieskiego Parku Narodowego*. APolski XVIII/1, s. 181–200.
- Dąbrowski, M. J.
1959 *Późnoglacialna i holocenińska historia lasów Puszczy Białowieskiej. Część I. Białowieski Park Narodowy*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” XXVIII/2, s. 197–248.
- Dzierżykraj-Rogalski, T., Jaskanis, J.
1961 *Grób szkieletowy dziecka z późnego okresu rzymskiego, odkryty w 1959 r. w Białowieży, pow. Hajnówka*, RB I, s. 283–291.
- Gładysz, M.
1998 *Zabytki żelazne w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej i grupy masłomęckiej*, *Studia Gothica II*, Lublin, s. 35–88.
- Godłowski, K.
1974 *Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej*, RB XII, s. 9–169.
- Jaskanis, J.
1963 *Wyniki badań kurhanu w Kuraszewie, pow. Hajnówka, przeprowadzonych w 1961 roku*, RB IV, s. 323–340.
1996 *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*, *Monumenta Archaeologica Barbarica II*, Kraków.
2005 *Krupice. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Ostpolen*, *Monumenta Archaeologica Barbarica X*, Warszawa.
- Jaskanis J., Okulicz, J.
1981 *Kultura wielbarska (faza cecelska)*, [w:] *Praehistoria ziem polskich V*, s. 178–190.
- Jażdżewski, K.
1939 *O kurhanach nad górną Narwią i o hutnikach z przed 17 wieków*, ZOW XIV, s. 1–22.
- Madyda-Legutko, R.
1987 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. International Series 360 (1986), Oxford.
- Michniewicz, M.
2003 *Kilka uwag o szczątkach roślinności drzewiastej i krzewiastej, jakie odnaleziono w trakcie wykopalisk arche-*

- ologicznych prowadzonych na terenie Puszczy Białowieskiej w 2003 roku, m-pis, Archiwum IAE PAN, Warszawa.
- Mitchell, F. G., Cole, E.
1998 *Reconstruction of long-term successional dynamics of temperate woodland in Białowieża Forest, Poland*, „Journal of Ecology” 86, s. 1042–1059.
- Munsell
1990 *Munsell Soil Color Charts*, MacBeth Division of Kollmorgen Instruments Corp., Baltimore.
- Okulicz, J.
1970 *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, APolski XV/2, s. 419–497.
- Pyżuk-Lenarczyk, M.
2004 *Analiza antropologiczna kości ze stanowiska Puszcza Białowieska, oddział 345A, gm. Białowieża, woj. podlaskie*, m-pis, Archiwum IAE PAN, Warszawa.
- Samojlik, T., Jędrzejewska, B.
2002 *Altana do polowań króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w zagrodzie Teremiska – przyczynek do dziejów Puszczy Białowieskiej*, „Sylwan” CXLVI/12, s. 105–109.
- Samojlik, T.
2005 *Stanisław August Poniatowski w Puszczy Białowieskiej (30 sierpnia – 2 września 1784 roku)*, KHKM LIII/1, s. 35–52.
2006 *Łowy i inne pobyty królów polskich i wielkich księży litewskich w Puszczy Białowieskiej w XV–XVI wieku*, KHKM LIV/3–4, s. 293–305.
- Stawiarska, T.
1985 *Paciorki szklane z obszaru Polski północnej w okresie wpływów rzymskich*, Wrocław.
2004 *Szkła z okresu rzymskiego z cmentarzyska w Białowieży. Komentarz technologiczny*, m-pis, Archiwum IAE PAN, Warszawa.
- Tempelmann-Mączyńska, M.
1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.
- Wołagiewicz, R.
1974 *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, [w:] *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin, s. 129–152.
1981a *Kultury oksywska i wielbarska. Chronologia*, [w:] *Prahistoria ziem polskich V*, s. 136–138.
1981b *Kultury oksywska i wielbarska. Systematyka kulturowa*, [w:] *Prahistoria ziem polskich V*, s. 138–156.
1981c *Kultura wielbarska (faza lubowidzka)*, [w:] *Prahistoria ziem polskich V*, s. 165–178.
1981d *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej* (red. T. Malinowski), Słupsk, s. 79–106.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Baltykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków
- Ziemlińska-Odojowa, W.
1999 *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków.

A CREMATION CEMETERY OF THE WIELBARK CULTURE IN KLETNA RANGE (BIAŁOWIEŻA NATIONAL PARK, PODLASIE PROVINCE)

SUMMARY

The cremation cemetery of the Wielbark Culture located in Wielka Kletna Range in Białowieża National Park (Podlasie Province in eastern Poland) was discovered in 2003. During the archaeological excavations conducted in the strict reserve of Białowieża National Park, exploration methods minimising the disturbance to the natural environment were employed. Two trenches (23 m² in total) were opened. Part of the cemetery was covered with a stone paving. Four graves, with no urns, containing bone fragments of four children and an adult man, were discovered. Burials were equipped with scarce ornaments (copper and

bronze fibulae, glass beads), tools (spindle whorl), or elements of clothing (iron belt buckle), and – in one case – a set of five clay vessels. Moreover, in the surroundings of graves, over 200 potsherds (80% of them partly burnt), fragments of glass vessels and beads, and a few other artefacts (eg. a small copper knife) were also found. Both the artefacts found at the site and the radiocarbon dates of two charcoal samples from the graves pointed to the C_{1b}-D phases of the Late Roman Period (ie. 3rd-5th c. AD).

tłum. T. Samojlik